

O HISTORIKOVĚ PROŽÍVÁNÍ A ROMANTISMU

Zůstaňme ještě chvíli obrácení pohledem k otázce historikova *prožívání* historické skutečnosti!

Není pochyby, že pod dotekem slova „prožívání“ ozve se v nejednom čtenáři jakýmsi bezděčným odrazem slovo „romantik“ nebo „romantika“. Prožívati historickou skutečnost, nořili se do ní s dychtivostí a touhou po jiném životě, proměňovati svoje nitro v nekonečné bludiště obrazů minulých — to přece byla a jest romantika, čistokrevná romantika, tak jak ji známe ve výrazných typech z minulého století i z dob jiných! A v nejednom čtenáři, ve kterém utkvívají ještě reminiscence na nemilosrdné pronásledování všeho romantického v době realistické generace let osmdesátých, pokolení Masarykova, Gebauerova, Gollova, Kaizlova a jiných odpůrců tohoto životního stylu, pronikne jako odpověď

na slovo „romantik“ či „romantika“ jistá úzkost: nedostáváme se tu mimo oblast světa vědeckého, není historie, která se tak blíží oběma těmto slovům, jen jakousi pavědou, jen krasoduchým stylisováním minulosti, útočištěm neužitečného a společnost spíše podlamujícího snění?

Problém romantismu resp. romantiky (mezi oběma slovy je jistý pojmový odstín, ale v našem případě tento odstín nepadá příliš na váhu a proto budeme užívatí obou výrazů více méně co synonym) je vskutku pro poznání našeho pojetí dějin a dějepisu velmi významný — významnější, nežli byl pro generaci, jejíž typický příslušník rozhovořil se kdysi v VI. ročníku „Athenaea“ o historiografii, její podstatě a jejích úkolech. V jeho výkladu otevírají se poučné perspektivy netoliko ve směru historikova poznání historické skutečnosti, ale i ve směrech jiných: pokud jde na příklad o postavení historie mezi jinými vědami, a jinam a jinam. Nebude proto, tuším, od místa, zastavíme-li se u této otázky s větší pozorností.

Především je ovšem třeba, abychom si ujasnili, kdo to je romantik, resp. pak co to je romantism a romantika. Všechna ta slova mají dvojí význam: význam psychologický a význam historický. Pokud jde o význam psychologický, znamenají určení jistého duchového či lépe: duševního typu, jehož základní rysy, lze, tuším, dosti jasně postihnouti filologickým výkladem tohoto slova, souvisícího se slovem „román“ — typu jaksi par excellence dobrodružného, milujícího všechno nezvyklé a uchylujícího se se zálibou od vyježděných cest — ať už v životě vnějším nebo vnitřním. (Přeneseně se pak mluvívá v souvislosti s tím také o věcech romantic-

kých: o romantickém pohoří třeba, nebo o romantickém jezeře, o romantickém plášti, romantické dýce a pod., čímž se chce říci, že ráz takového pohoří by se zamlouval člověku romanticky založenému, že takový plášť či takovou dýku nosí s oblibou lidé romantičtí a pod.) — Pokud pak jde o význam historický, označujeme těmito slovy duchový typ, který se vyskytuje zejména tam, kde se v prudším zlomu mění struktura společnosti, doby a života, a který svým pocitem osamocení v novém prostředí a svou nespokojeností s tímto prostředím (někdy arci rozličně zahalenou a znejasnělou) představuje reakci jednotlivce i celých skupin na tento příliš prudký zlom. Čím prudší je otřes, kterým se mění ráz dosavadního života, tím v hojnějším množství vyskytují se takovéto romantické typy: Veliká revoluce francouzská a zjevy s ní souvisící (mezi něž počítám i na příklad reformy josefinské u nás, třebaže jsou časově starší než toto mohutné hnutí) vyvolaly, jak známo, celý proud romantických typů v evropské literatuře, umění výtvarném, hudbě, vědě, politice atd. — *romantism* ve vlastním, specifickém toho slova smyslu.

Není pochyby, že i v romantikovi jakožto typu psychologickém jsou jisté prvky, které jsou cenné pro zrození a vývoj historika. Bude to zníti snad leckomu kacířsky, řeknu-li, že touha po nezvyklém a po dobrodružném, kterou se tento typ vyznačuje, může míti nikoli podceňování hodný vliv na vědecký potenciál člověka, který se chce věnovati historii — a přece tomu tak jest: tato touha, již se takový člověk vymyká ze zajeří přítomného světa, může jistě zbystriti jeho sluch pro řeč světa jiného, zesíliti jeho vnímavost pro jiný životní kolorit — prostě rozličnými cestami usnadniti

ono prožívání historické skutečnosti, které jest vlastním základem historikova díla. Viděli jsme na příkladech, které jsme uvedli v předchozím úseku našeho textu, jaká dobrodružství — ve vnitřním, duchovém toho slova smyslu — může připravit pozorovateli takový historický dokument: jak uvádí jej do rozličných situací duševních, dnešnímu člověku namnoze cizích, jak ukazuje mu jiný význam slov a pojmů, než jakému jsme zvyklí z dnešního života, dává poznati lidí nejen jinak ustrojené, ale i jinak myslící, cítící a se rozhodující než lidé dnešní. Dotkne-li se pozorovatel, ve kterém dříme — třeba i jen nejasně a neuvědoměle — touha po dobrodružném, pozorovatel typu romantického, takovéhoho předmětu, je přirozeno, že tento předmět jej upoutá kouzlem a zakletím prudším než pozorovatele v tomto směru méně citlivého, že jeho zájem vzplane s intenzitou velmi značnou a prohloubenou. Jeho fantazie, touhou po nezvyklém a mimořádném vystupňována, bude dovést objevovati i velmi jemné a v temnu vzdáleného prostoru časového se ztrácející souvislosti, bude dovést pochopiti i hnutí citová, myšlenková a volní u člověka třeba X. nebo XV. století po Kristu, kterým by pozitivističtější badatel současný zůstal uzavřen, bude dovést houževnatěji prožívatí onu detektivní hru, kterou je konec konců kritika každého historického pramene, zasutého spoustami pozdějších let atd. A také po stránce formální — pokud jde o evokatívni sílu jeho slov — bude historik romanticky disponovaný v zřejmé výhodě proti historikovi jiného psychologického typu, neboť jeho snaha, touha až dychtivost po něčem, co není běžné, co není otřelé častým užíváním, dá mu bez pochyby do rukou výrazové prostředky účinnější než

jeho jinak založenému vědeckému souputníkovi: slova plastičtější a barvitější, větné komposice, vykreslující situaci s daleko větší názorností, osnovné základy, napomáhající k ostřejšímu zachycení děje, myšlenky, poslavy a pod.

Ještě výrazněji budou se nám však jevíti kladné stránky romantického typu v práci dějepisné a dějezpytné, budeme-li pozorovati tento typ jakožto typ historický, se stanoviska dějinného vývoje. Není nezajímavo, že doby, které přinesly do dosavadních poměrů nějaký prudší zvrát či zlom a které proto také vyvolaly silnější hnutí romantická, silnější proudy jedinců, cítících se v jisté osamocenosti uvnitř nového prostředí a s tímto novým prostředím nespokojených, byly pravidlem také doby zesílenějšího historického zájmu a bohatší úrody historických děl i historických pracovníků. Vidíme to u nás na příklad na době barokní a speciálně na oné periodě baroka, která byla časově bližší převratu bělohorskému a na kterou doléhaly proměny, uvozené tímto převratem a třecetiletou válkou, jaksí bezprostředněji: Tehdy rozvíjí se historická literatura česká měrou vskutku dotud nevídanou, zastiňujíc nejen svou kvantitou, ale i svou kvalitou daleko všechna ostatní odvětví současné literární produkce — vyjímaje snad duchovní píseň a divadlo, kterým doba poskytovala jiných účinných popudů. Vystupují po sobě Balbín, Pešina, Tanner, Crugerius, Kořínek, Beckovský a ještě řada jiných pracovníků, píše se latinsky, česky i německy, literatura, která se jinak zmůže na silnější svazek jen snad při kancionálech, postilách či legendických sbírkách, produkuje tu opravdu monumentální mnohosvazková díla, jako jsou Balbínova „Miscellanea historica Regni Bohemiae“, atd.

— Stejný pak, ba ještě snad intensivnější vzrůst zájmu a tvoření historického doslavuje se u nás na na sklonku století XVIII. a na počátku minulého věku, kdy proměna dosavadní hieraticky vybudované společnosti o přesně oddělených stavovských vrstvách v egalitářskou v podstatě, do jedné roviny smlačenou společnost novodobou, připravovaná už racionalismem osvícenským, se v letech sociálních reforem josefinských a v době revoluce francouzské dovršila a starý svět odchází, zanechává tu mnoho osamělých jedinců, kteří se necílí v novém prostředí po svém: Literatura historická nejenom že si vytváří opět nová odvětví pracovní, která dotud nebyla u nás zpracována (aspoň ne v té intenzitě), ale zachvacuje i zájem nejširších vrstev společnosti národní měrou nebývalou, ba stává se namnoze spoluurčovatelem i současných politických, literárních, výtvarnických a j. osudů národa našeho. Stačí vysloviti jméno otce naší novodobé historiografie Františka Palackého, abychom si uvědomili mnohostranný rozkvět historického snažení v této době. A vliv romantismu na naši dějepysnou a dějepysnou práci lze sledovati v jistých odezvách ještě hluboko do XIX., ba až do XX. století, neboť proměna staré společnosti v novou neodbyla se v nějaké krátké době, a znovu a znovu objevují se tu jedinci, kteří, přecházejíce z jednoho sociálního prostředí a jeho duchového světa do sociálních prostředí a světa druhého, ocítají se pod tlakem jisté osamocenosti a ubíhají proto aspoň v duchu ze svého „zajetí“ jinam. I Josef Pekař patří mezi opožděné děti našeho romantismu XIX. století, třebaže dílo jeho je jinak prosyceno nejedním odrazem výše zmíněné generace „realistické“ a jejího myšlení.

Ze pak stejné pravidlo, jaké platilo v duchovním vývoji národa našeho v minulosti, platilo i obecněji ve vývoji celého západoevropského lidstva, může ukázati letmý pohled třeba na dobu velikých převratů sociálních v Itálii ve století XIII. a XIV., která nejenže přivedla ke slovu širší vrstvy městského obyvatelstva tamního, ale vyvolala také velmi početnou emigraci mezi jednotlivými městskými státy poloostrova apenninského: romantism, vytvořivší se jako nezbytná reakce na tyto poměry a převraty a došedší literárního výrazu v t. zv. humanismu, znamená mocnou vzpruhu pro zájem a pro badání historické a dává hojněji než kterékoli jiné údobí v dějinách italského ducha vyrůstati pracím tohoto oboru, počínaje Francescem Petrarcom přes Lionarda Bruniho, Flavia Bionda a Eneáše Sylvia až po Niccolu Macchiavelliho, Francesca Guicciardiniho a jiné. A podobné pozorujeme třeba v Německu v době po třicetileté válce, kdy prudká proměna světa dosavadního — paralelní do jisté míry k proměně, kterou současně prožily naše země — vzbuzuje tu jakési romantické záblesky a s nimi vyvolává i bohatší žeu písemnictví historického, a zejména ovšem ve vlastním údobí romantismu par excellence, kdy zase poměry německé jsou do značné míry jen jakýmsi širším obrazem poměrů našich a dějepyt a dějepis získává tu nejen velmi významné přestitele, ale i zájem širokých vrstev národních a podstatný vliv na ně, jako je v léze době získával u nás.

Bylo to konečně přirozené: Útěk jednotlivcův z duchového prostředí, které mu nevyhovovalo, jeho stupňující se pocit osamocenosti hledá si pevnější útočiště, půdu, na které by se mohl cítiti bezpečnějším — a instinktivně ji nachází v minulosti, která nejenže jej zba-

vuje tíže a úzkosti jeho okolí, ale má v sobě i pozitivně mnoho důležitého, představujíc svými tradicemi ztracený domov romantikův, svět, ve kterém se zrodil a po kterém vědomě i nevědomky touží a se vzpíná. Odtud romantikovo věčné „hledání domova“ bere na sebe tvářnost prohloubeného až vášnivého zájmu o minulost, o každý kus jejího odkazu, o každou stopu její, odtud jeho zesílená snaha *prožít* znovu tuto minulost, donutit ji, aby se znovu rozhovořila řečí dávno zmlklou, aby otevřela nejzazší svoje tajemství. Takovým romantikem byl na příklad Bohuslav Balbín, kterému — jak jsem ukázal kdysi ve své drobné monografii o tomto barokním historikovi našem — proměny, postihnoucí v průběhu třicetileté války naše země, vzaly jeho domov, t. j. svět předbělohorského měšťanstva našeho s jeho zvyky, zásadami a vůbec celým životním stylem, a který, necítě se v novém prostředí, po tolika stránkách rozlišném od jeho prostředí rodného, dosti pevným, utíkal se (s příznačnou oklikou přes práce rázu hagiografického) čím dále tím úsilovněji do dob zašlých, jako by se chtěl zachránit na jejich věčně na obzoru utkvívajících a přece věčně nedosažitelných březích. Takovým romantikem byl také historik-samouk z druhé půli XVIII. a počátku XIX. věku, milčický rychtář František Jan Vavák, u něhož rovněž prudké změny, přicházející s několika zmíněnými reformami josefinskými a pak s ideologií Velké revoluce francouzské do jeho rodného prostředí, vyvolaly jakýsi útěk do minulosti, který se projevil v podobách nejrozličnějších, počínaje sbíráním a parafrázováním starých písní a říkadel koledních, svatebních a j., přes jeho prepisy rozličných starých listin, zápisů, a pod. (v „Pamětech“ i mimo ně) až po jeho

brožury, vyostřené silně konservativně proti novotářským „bludníkům“ doby josefinské a proti zmatenostem revolučního hnutí francouzského. A také Josef Pekař patří mezi tyto romantiky, neboť i u něho zakotvení v oblastech historických představuje se, jak jsem zase podrobněji ukázal ve své knize o něm, především co důsledek jistého pocitu osamocení, dostavivšího se, když — sám typický selský synek — octl se už dosti záhy v sociálním milieu značně rozdílném od prostředí venkovských statků a v duchovním světě postaveném na zcela jiných základech než kdysi svět jeho mládí. Všude tu romantism — v tomto případě romantism ve smyslu historickém — je jakýmsi myšlenkovým, citovým a volním svodem, který veškeru vnitřní sílu osobnosti svádí do oblasti historického zájmu a dává vyrůst z ní mocnému dílu dějezpytnému a dějepismému.

Na druhé straně arci nesmíme přehlížeti i stinné stránky, které má romantický typ — psychologický i historický — pozorujeme-li jeho schopnost k historické práci, ba přímo nebezpečí, kterým jest ve své historické práci ohrožován. Je to hlavně silný rys *subjektivismu*, objevující se v duchové tváři romantikově, který třeba v této souvislosti uvážiti a oceniti. Není pochyby, že tento rys tvoří cosi přímo podstatně důležitého jak pro romantika ve smyslu čistě psychologickém, tak zejména pro romantika ve smyslu historickém. Nedovedli byste si jistě dobře představit člověka, naplněného touhou po nezvyklém a dobrodružném, naplněného jí více nežli jiní jeho současníci či předchůdci, aby v něm subjektivní vědomí nebylo vyvinuto o to ostřeji, ož znatelněji přečnívá touto touhou svoje okolí. Obě věci jsou nerozvížitelně spoutány: čím výše se pne